

به نام خدا

نقش گردشگری مذهبی در مصرف آب مشهد و روش های تعدیل آن

مقدمه:

شهر مشهد هر ساله میزبان میلیون ها زائر و گردشگر از سراسر ایران و کشورهای مسلمان است و به عنوان رکورددار جذب گردشگر در ایران شناخته می شود. وجود بارگاه منور حضرت رضا(ع)، در کنار مجموعه ای از جاذبه های تاریخی، فرهنگی، تفریحی و خدماتی، مشهد را به یکی از پربازدیدترین مقاصد گردشگری در خاورمیانه تبدیل کرده است.

این حجم بالای رفت و آمد و حضور موقت جمعیت، آثار مستقیم و غیرمستقیمی بر زیرساخت های شهری به ویژه در حوزه هایی چون حمل و نقل، اسکان، خدمات شهری و مهم تر از همه مصرف آب بر جای می گذارد. به بیان دیگر، مشهد شهری است که «زندگی روزمره» ساکنان آن با «جریان دائمی زائران و گردشگران» گره خورده و همین موضوع مدیریت منابع حیاتی، به خصوص آب، را پیچیده تر کرده است.

چالش آب در مشهد

در چنین بستری، وضعیت منابع آبی خراسان رضوی و به طور خاص دشت و شهر مشهد، در سال های اخیر در شرایطی نگران کننده قرار گرفته است. آمار و هشدارهای رسمی نشان می دهد بخشی از شهرهای استان با تنش آبی و برخی مناطق با بحران جدی مواجه اند.

مسئولان و کارشناسان، مجموعه ای از عوامل را در شکل گیری این وضعیت دخیل می دانند؛ از جمله:

- کاهش بارندگی ها و تغییر الگوی بارش؛
 - افزایش دمای هوا و شدت گرفتن تبخیر؛
 - برداشت بی رویه از منابع آب زیرزمینی و افت سطح سفره ها؛
 - تأثیر سدسازی ها و تغییرات بالادست در کشورهای همسایه؛
 - و استمرار کشاورزی سنتی و پرمصرف در بسیاری از نقاط استان.
- در کنار این عوامل، رشد جمعیت شهر، توسعه افقی مشهد، گسترش ساخت و ساز و افزایش چشمگیر تعداد زائران، فشار مضاعفی بر شبکه تأمین و توزیع آب وارد کرده است. در نتیجه، بحث «مدیریت مصرف» و به ویژه «مدیریت مصرف آب گردشگران» به یکی از موضوعات کلیدی برای آینده شهر تبدیل شده است.

نقش زائران در اوج گیری مصرف

شهر مشهد سالانه میزبان جمعیتی بالغ بر ۳۰ میلیون زائر از نقاط مختلف کشور و دنیا می‌باشد که اوج مصرف آب این جمعیت در ایام تابستان و تعطیلات نوروز می‌باشد؛ به گونه‌ای که نیاز آبی مردم مشهد که ۸ هزار و ۵۰۰ لیتر بر ثانیه است، در ایام حضور زائرین و مسافران به ۱۲ هزار و ۷۰۰ لیتر بر ثانیه می‌رسد، یعنی ۴ هزار لیتر تفاوت در مصرف. از طرفی در شهر مشهد تقریباً ۵۰۰ هتل و ۳۵۰۰ واحد اقامتی رسمی و غیر رسمی وجود دارد که به ازای هر مسافر به طور متوسط ۲۷۰ لیتر آب در روز مصرف می‌شود. بخش عمده‌ای از این مصرف، در منطقه مرکزی و محدوده اطراف حرم مطهر متمرکز است؛ جایی که بیشترین تراکم هتل‌ها، مهمان‌پذیرها و زائرسراها قرار دارد. همزمانی فصل گرما با افزایش ورود مسافران، فشار مضاعفی بر شبکه آب شهری وارد کرده و تأمین پایدار آب در مناطق تمرکز زائران را با چالش مواجه می‌کند.

اهمیت هر قطره آب و مسئولیت مشترک

در چنین شرایطی، هر واحد آب که در شبکه مصرف یا هدر می‌شود، به‌طور مستقیم با سرنوشت دشت مشهد و پایداری منابع آن پیوند دارد. واقعیت این است که اگر شهروندان مشهد و زائران این شهر باور نکنند که «هدررفت هر قطره آب، یک قدم نزدیک شدن به خطر نابودی دشت مشهد است»، هیچ سازمان یا نهادی به‌تنهایی قادر به حل مسئله نخواهد بود.

بنابراین، مسئولیت مدیریت مصرف آب، تنها بر دوش یک دستگاه اجرایی نیست. این موضوع نیازمند مسئولیت‌پذیری جمعی است؛ از ساکنان و مجاوران گرفته تا زائران، فعالان حوزه گردشگری، متولیان حرم مطهر و مدیران شهری.

ویژگی‌های خاص گردشگری مذهبی

گردشگری مذهبی در مشهد، چند خصوصیت دارد که آن را از سایر انواع گردشگری متمایز می‌کند و همین ویژگی‌ها، بر الگوی مصرف آب اثر می‌گذارند:

- تمرکز فضایی: بخش بزرگی از زائران در محدوده‌ای محدود (حرم مطهر و بافت پیرامونی) تجمع دارند. این تراکم، فشار نقطه‌ای بر شبکه آب ایجاد می‌کند.
- کرار مناسکی: انجام اعمال مذهبی (وضو، حضور مکرر در حرم، شرکت در مراسم‌های جمعی) به‌طور طبیعی به افزایش دفعات تماس با آب منجر می‌شود.
- حس میزبانی و تکریم زائر: فرهنگ رایج در شهرهای زیارتی، بر پذیرایی پررنگ‌تر از مهمان تأکید دارد. این موضوع گاهی به شکل «مصرف نمایشی» بروز می‌کند؛ مثلاً تعویض مکرر ملحفه و حوله در هتل، استفاده فراوان از آب در شست‌وشو و پذیرایی.

- نگاه کوتاه مدت زائران: بسیاری از زائران تنها چند روز در مشهد هستند و ممکن است حساسیت کمتری نسبت به پیامدهای بلندمدت مصرف آب در شهر داشته باشند؛ در حالی که هزینه‌ی این مصرف، در نهایت بر دوش شهر و ساکنان می‌ماند.
- این ویژگی‌ها به خودی خود منفی نیستند، اما اگر با آگاهی و مدیریت همراه نباشند، می‌توانند الگوی مصرف آب را از حالت متعادل خارج کنند.

تفکیک نقش زائر، شهروند و مدیران

در بحث نقش گردشگری مذهبی در مصرف آب، مهم است که نقش گروه‌های مختلف به درستی تفکیک شود تا نه زائر به عنوان «مقصر اصلی» معرفی شود و نه مسئولیت مدیریتی نادیده گرفته شود:

- زائران: رفتار فردی زائر در استفاده از آب (وضو، استحمام، شست و شو، اقامت) سهم مشخصی در مصرف دارد.
- شهروندان و مجاوران: سبک زندگی روزمره، استفاده از کولرهای آبی، آبیاری فضای سبز خانگی و... بر مصرف کلی شهر اثر می‌گذارد.
- مدیران هتل‌ها و مراکز اقامتی: نوع تجهیزات، سیاست‌های داخلی هتل در تعویض ملحفه، نحوه نگهداری از تاسیسات، و آموزش کارکنان، حجم مصرف را جهت می‌دهد.
- نهادهای حاکمیتی و مذهبی: تصمیم‌های کلان در حوزه‌ی زیرساخت، فرهنگ‌سازی و تنظیم مقررات، زمینه‌ساز رفتار مصرفی گروه‌های دیگر است.

بنابراین، وقتی از «نقش گردشگران مذهبی در مصرف آب مشهد» صحبت می‌کنیم، در واقع از یک شبکه‌ی به هم پیوسته سخن می‌گوییم که در آن، زائر، شهروند، مدیر و سیاست‌گذار هم‌زمان حضور دارند. این نگاه، راه را برای ارائه‌ی راهکارهای واقع‌بینانه باز می‌کند.

روش‌ها و راهکارهای تعدیل مصرف آب زائران در مشهد

در این بخش، راهکارها به چهار محور اصلی تقسیم می‌شوند:

۱. راهکارهای مرتبط با خود زائران و فرهنگ مصرف ؛
۲. راهکارهای مرتبط با حرم و فضاهای مذهبی ؛
۳. راهکارهای مرتبط با هتل‌ها و مراکز اقامتی ؛
۴. راهکارهای مرتبط با مدیریت شهری و زیرساخت.

راهکارهای مرتبط با زائران و فرهنگ مصرف

گام نخست برای کنترل و تعدیل مصرف، گاه‌سازی است. تا زمانی که زائر و شهروند، نسبت به وضعیت واقعی آب مشهد و پیامدهای مصرف بی‌رویه حساس نشود، ابزارهای صرفاً فنی و مدیریتی اثر محدودی خواهند داشت. در نهایت، هر قدر زیرساخت‌ها اصلاح شود، بدون همراهی داوطلبانه‌ی زائران، نتیجه پایدار نخواهد شد. هدف، «محدود کردن زائر» نیست،

بلکه دعوت به زیارت مسئولانه است؛ زیارتی که در آن، رعایت حق دیگران و حفظ منابع شهر، بخشی از عبادت محسوب شود.

پیام‌های ساده و کاربردی برای زائران

زائران معمولاً زمان زیادی برای مطالعه بروشورهای طولانی ندارند. بنابراین، پیام‌ها باید:

- کوتاه، روشن و قابل فهم باشند؛
- در زمان‌ها و مکان‌های مناسب (مثلاً داخل هتل، اطراف حرم، وسایل حمل و نقل عمومی) ارائه شوند؛
- و با زبان محترمانه و همراه با احترام به احساسات مذهبی زائر بیان شوند.

مشارکت کاروان‌ها و گروه‌ها

بسیاری از زائران در قالب کاروان‌ها و گروه‌های زیارتی به مشهد می‌آیند. اگر مدیران کاروان‌ها:

- قبل از سفر، آموزش‌های کوتاهی درباره وضعیت آب مشهد ببینند؛
 - در طول سفر، نکات ساده‌ای درباره مصرف آب به اعضا گوشزد کنند؛
 - و خودشان الگوی رفتار مسئولانه باشند؛
- نبض فرهنگ مصرف در میان زائران، به سرعت تغییر خواهد کرد. نهادهایی مانند سازمان حج و زیارت، می‌توانند این آموزش‌ها را در دوره‌های توجیهی کاروان‌ها بگنجانند.

تبدیل صرفه‌جویی به «اقدامی معنوی»

اگر صرفه‌جویی در مصرف آب، تنها به عنوان یک دستور فنی مطرح شود، ممکن است برای بخشی از زائران جذاب نباشد. اما اگر این رفتار به عنوان بخشی از «مسئولیت دینی و اخلاقی» معرفی شود، انگیزه‌ی بیشتری برای آن شکل می‌گیرد. این کار می‌تواند با تأکید بر:

- مفهوم «حق الناس» و این که مصرف بی‌رویه آب، حق دیگران را تضییع می‌کند؛
- ارتباط بین «اسراف» و ناپسند بودن آن در آموزه‌های دینی؛
- و توجه به نسل‌های آینده و مسئولیت نسبت به آن‌ها؛

صورتح گیرد.

راهکارهای حرم مطهر و فضاهای مذهبی

حرم مطهر امام رضا(ع) مهم‌ترین کانون گردشگری مذهبی مشهد است و به دلیل نفوذ معنوی و گستره‌ی مخاطبان، می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در اصلاح الگوی مصرف آب داشته باشد.

تکمیل و گسترش تجهیزات کاهنده مصرف

اقدامات فعلی مانند نصب شیرهای الکترونیک و فلاش تانک‌های اتوماتیک، گام‌های مناسبی هستند. برای اثرگذاری بیشتر، می‌توان:

- تمام وضوخانه‌ها و سرویس‌های بهداشتی را به شیرآلات کم‌مصرف استاندارد تجهیز کرد؛
- از صافی‌ها، سرشیرها و تنظیم‌کننده‌های فشار استفاده کرد تا ضمن حفظ آسایش زائر، میزان خروجی آب در هر بار استفاده محدود شود؛
- سیستم‌های هوشمند نشت‌یاب برای کنترل هدررفت‌های پنهان در شبکه داخلی حرم به کار گرفت.

پیوند آموزه‌های دینی با مصرف آب

در فرهنگ دینی، آیات و روایات متعددی درباره‌ی پرهیز از اسراف وجود دارد. حرم می‌تواند این آموزه‌ها را با وضعیت واقعی آب مشهد پیوند دهد:

- استفاده از جملات کوتاه و ساده در کنار وضوخانه‌ها
- تولید محصولات رسانه‌ای کوتاه (نماهنگ، موشن گرافیک)
- بهره‌گیری از خطبه‌ها و سخنرانی‌ها برای توضیح ارتباط بین حفظ آب، رعایت حقوق دیگران و مسئولیت اجتماعی.

به این ترتیب، رفتار درست مصرف آب، به‌عنوان بخشی از «زیارت آگاهانه و مسئولانه» معرفی می‌شود، نه صرفاً یک توصیه‌ی فنی.

را هکارهای مرتبط با هتل‌ها و مراکز اقامتی

بخش قابل توجهی از درآمدهای ناشی از ورود زائران به مشهد، به هتل‌ها، مهمان‌پذیرها، زائرسراها و دیگر مراکز اقامتی تعلق دارد و همچنین از مهم‌ترین مصرف‌کنندگان آب در شهر زیارتی هستند و همزمان، در مرکز تعامل مستقیم با زائر قرار دارند. بنابراین، هر تغییری در سیاست‌ها و زیرساخت‌های این مراکز، اثر مستقیمی بر مصرف آب خواهد داشت.

تدوین «استاندارد هتل حساس به آب»

می‌توان با همکاری شرکت آب و فاضلاب، اداره کل میراث فرهنگی و صنف هتل‌داران، مجموعه‌ای از معیارها را تعریف کرد تا بر اساس آن‌ها، هتل‌ها به‌عنوان «هتل حساس به آب» یا «هتل سبز» شناخته شوند. برخی از این معیارها می‌تواند شامل باشد:

- نصب شیرآلات و دوش‌های کم‌مصرف؛
- استفاده از سیستم‌های بازچرخانی آب در بخش‌های قابل‌اجرا؛
- تنظیم برنامه‌ی شست‌وشوی ملحفه و حوله؛
- آموزش کارکنان در خصوص کاهش هدررفت؛
- اطلاع‌رسانی شفاف به مهمانان درباره وضعیت آب شهر.

هتل‌هایی که این معیارها را رعایت کنند، می‌توانند از نشان ویژه و معرفی در سایت‌های رسمی (مانند سایت‌های مرتبط با آب و گردشگری شهر) بهره‌مند شوند. این کار، علاوه بر تشویق هتل‌ها، به زائران نیز کمک می‌کند تا در انتخاب محل اقامت، گزینه‌ای مسئولانه‌تر برگزینند.

اجرای تدریجی طرح جداسازی آب شرب و غیرشرب

یکی از راهکارهای میان‌مدت، جداسازی آب شرب از آب بهداشتی در مراکز اقامتی بزرگ است. به‌عنوان نمونه:

- استفاده از آب با کیفیت استاندارد بهداشتی (اما غیرشرب) برای مصارفی مانند فلاش‌تانک‌ها، نظافت، شست‌وشوی برخی فضاها و آبیاری فضای سبز هتل؛
 - اختصاص آب شرب تصفیه‌شده تنها به مصارف آشامیدنی و پخت‌وپز.
- اجرای این طرح، نیازمند برنامه‌ریزی، تأمین مالی و حمایت‌های قانونی است، اما در صورت تحقق، می‌تواند به شکل محسوسی، فشار بر شبکه آب شرب مشهد را کاهش دهد.

راهکارهای مدیریت شهری و زیرساختی

شهرداری مشهد، شرکت آب و فاضلاب و دیگر نهادهای شهری نیز نقش مهمی در تعدیل مصرف آب در دوران اوج حضور زائران دارند.

برنامه‌ریزی برای فصل اوج سفر

مصرف آب در مشهد، به‌طور هم‌زمان تحت تأثیر گرمای هوا و افزایش زائر در تابستان قرار می‌گیرد. بنابراین:

- تهیه و اجرای «طرح‌های تابستانه» ویژه مدیریت آب با لحاظ کردن تقویم‌های زیارتی (مثلاً دهه کرامت، محرم، نوروز و...)
- هماهنگی بین دستگاه‌ها برای جلوگیری از انجام پروژه‌های پرمصرف (مانند برخی ساخت‌وسازها یا شست‌وشوهای گسترده) در روزهای اوج مصرف؛
- مدیریت و برنامه‌ریزی برای «نگهداری شبکه» پیش از شروع فصل شلوغ، تا در زمان حضور زائران، کمترین نشت و اتلاف رخ دهد.

اطلاع‌رسانی هوشمند و زمان‌مند

شهرداری و آبفا می‌توانند با بهره‌گیری از:

- تابلوهای پیام متغیر در سطح شهر؛
- اپلیکیشن‌ها و سامانه‌های اطلاع‌رسانی؛
- و رسانه‌های محلی؛

اطلاعیه‌هایی درباره وضعیت لحظه‌ای یا روزانه آب شهر منتشر کنند. این اطلاعیه‌ها می‌تواند شامل توصیه‌های ساده برای کاهش مصرف در روزهای خاص (مثلاً اعلام «روزهای زرد» یا «روزهای قرمز» از منظر مصرف) باشد تا شهروندان و زائران، وضعیت را ملموس‌تر درک کنند.

نتیجه‌گیری

مشهد، به‌عنوان مهم‌ترین مقصد گردشگری مذهبی ایران، هر ساله میلیون‌ها زائر را در خود جای می‌دهد. این حضور، سرمایه‌ای عظیم برای شهر از نظر معنوی، فرهنگی و اقتصادی است، اما در عین حال، فشار قابل توجهی بر منابع حیاتی، به‌ویژه آب، وارد می‌کند.

آمارها نشان می‌دهد که در فصل‌های اوج سفر، تنها زائران به میلیون‌ها مترمکعب مصرف اضافی آب در سال منجر می‌شوند؛ رقمی که با توجه به تنش آبی دشت مشهد، نمی‌توان آن را نادیده گرفت. در چنین شرایطی، آینده‌ی آب مشهد، وابسته به ترکیبی از تدبیر مدیریتی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است.

راه‌حل‌ها نه در متهم کردن زائران، و نه در نادیده گرفتن نقش ساختارهاست؛ بلکه در:

- مدیریت هوشمندانه شبکه آب شهری؛
- تجهیز حرم و هتل‌ها به ابزارهای کاهنده مصرف؛
- آموزش و فرهنگ‌سازی مستمر؛
- و دعوت زائران به زیارت مسئولانه و آگاهانه.

اگر حرم مطهر، هتل‌ها، شهروندان و زائران، هر یک سهم خود را در حفظ آب بپذیرند، می‌توان امیدوار بود که مشهد، هم‌زمان «شهر زیارت» و «شهر پایدار» باقی بماند؛ شهری که نه تنها میزبان شایسته‌ی زائران امروز است، بلکه امانت‌دار منابع نسل‌های فردا نیز خواهد بود.